

Kur'an'ın Milliyetçiliğe Yaklaşımı

Abdulkerim BİNGÖL^{1,a}

¹ Dr., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Muş-Türkiye

Başvuru tarihi: 20 Mart 2017

Düzeltilme tarihi: 21 Mayıs 2017

Kabul tarihi: 25 Mayıs 2017

Öz

İnsanın doğasında bulunan yakınlarını koruma, onları ayrıcalıklı görme refleksinden mütevellit olan milliyetçilik, zamanla kavmini üstün görme ve destekleme düşüncesine dönüşerek; toplumları etkileyen bir akım haline gelmiştir. Halkı ve yöneticileriyle İslam âlemi bu akımdan oldukça etkilenmiştir. Bu çalışmada çağlar boyu varlığını sürdüren, Kur'an'ın nüzul döneminde toplumsal ilişkileri zehirleyen ve asrımızda büyük savaşlara neden olan bu akım hakkında Kur'an'ın yaklaşımı irdelenmiştir. Bu çalışmada Kur'an'ın bir taraftan aile bağına önem vermesi; bazı beşeri hak ve yükümlülükleri onun üzerine inşa etmesi, diğer taraftan keskin hatlarla insanların hukuki eşitliliğine vurgu yapması ve insanları birbirinden üstün kılan unsurun hasbi değil de kesbi olduğunu ortaya koyması gerçekliğinden yola çıkarak Kur'an'ın milliyetçiliğe ve onu besleyen teorik kaynaklarına karşı tutumu değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Kur'an'ın milliyetçilik akımına yaklaşımının, temelden yok sayan bir tutum olmayıp insan fitratı ve alışkanlıklarıyla daha uyumlu, toplumları birbirine düşüren değil eşit görüp kaynaştıran bir tutum olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Kur'an, Milliyetçilik, Irkçılık, Aile, Eşitlik

^a Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, 49250, Muş / Türkiye.
e-posta: akerimbingol@hotmail.com

The Qur'an's Approach to Nationalism

Abstract

Arising from the human-inherent reflex of seeing the relatives as privileged and protecting them, nationalism, which turns into the thought of supremacy of race over time, is a phenomenon affecting the societies. The Islamic world with its people and managers has been highly influenced by this movement. In this study, the Qur'an's approach towards nationalism that sustained its existence for ages, poisoned the social relations in the era when the Qur'an descended and caused great wars in our century has been examined. In this study, the Qur'an's approach to nationalism and its theoretical sources have been evaluated thoroughly in the light of the facts that the Qur'an attaches importance to family ties on one hand, and on the other, it emphasizes the legal equality of the humans with sharp lines, and reveals that people are only superior to each other by acquired qualities rather than inherent abilities. Consequently, by evaluating people as equal, and binding them together, it is seen that the approach of the Qur'an to the nationalism movement is not one that radically ignores the facts but rather an attitude that is more harmonious with human nature and habits.

Keywords

The Qur'an, Nationalism, Racism, Family, Equality

1. GİRİŞ

Bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktığından beri millet, bireyden ve insan hayatından daha önemli bir sosyal birim haline gelmiştir. Son iki yüzyılın şekillenmesinde etkisi bulunan, bölgesel ve uluslararası birçok çelişkiye sebebiyet veren, dünya siyasetinin şekillenmesine damga vuran (Özkırmı, 2001: 12) ve ulus-devlet mekanizmasının ortaya çıkışını tetikleyen milliyetçilik (Boztemur, 2006: 166-167) ise şüphesiz tarihin değişik dönemlerinde farklı versiyonlarla ortaya çıkabilmiştir. Nitekim antikçağda ve ortaçağda, insanlar, aidiyet hissettiği topluluğun merkeziliğine ve üstünlüğüne inanırdı. Bundan mütevellit olan etnik merkezci yapılar vardı (Öğün, 2000: 85). Öte yandan milliyetçiliğin izleri bazı özellikleriyle binlerce yıl önce Yunanlıların "kabile" ve "site" sisteminde var olduğunu söylemek mümkündür (Nakavi, 2005: 13). Kısacası bazı ırk, aile vs.nin üstünlüğü iddiasına dayanan milliyetçilik eğilimi insanlık tarihi kadar eskidir.

Bir ideoloji olarak tarih sahnesine 18. yüzyılın sonlarında çıkan milliyetçilik 19. yüzyılda kendi zirvesine ulaşmıştır (Öğün, 2000: 1). Milliyetçilik ideolojisi, kendisine ait saydığı topluluğun kültürel ve siyasal sınırlarının milli bir devlet ile garanti altına almak gayesini her zaman taşımaktadır (Öğün, 2000: 18). Bu nedenle ulus-devlet inşası milliyetçilerin politik bir hedefi olmuştur.

Tarihsel süreç içerisinde farklı dönemlerde farklı şekillerde ortaya çıkan milliyetçilik, Kutsal metinlerin konularından birisi olmuştur. Denebilir ki Kur'an'a göre ilk insan olan Hz. Âdem'in (a.s.) yaratılışının ardından, Allah'ın mahlûkattan ona itaat etmelerini emrederken şeytanın bundan imtina etmesinin gerekçesi soy üstünlüğü iddiasıdır.

Şeytanın bu yaklaşımı, (Bakara, 2/34; Sâd, 38/74-75-76) milliyetçiliğin mayasında bulunan “üstün soy” düşüncesinin belki de ilk örneğidir.

Soyca üstün olma iddiası, hemen her peygamberin kavmi tarafından isyan gerekçesi olarak dile getirildiği Kur'an'da birçok yerde geçmektedir. Son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s.) kavminin ona karşı tutum almasının arka planında necabet iddiası ve kabilecilik gibi etkenlerin olduğu aşikârdır. Kısacası, Şeytanla tarih sahnesine giren üstünlük taslama, başkasını küçümseme hastalığı şu veya bu şekilde bütün peygamberlerin kavimlerinde tezahür etmiştir. Peygamberler tarihi açısından erken dönem olan Hz. Nuh (a.s.) zamanında ekâbir takımının, yoksulluk ve geri kalmışlık üzerinden müminleri tahkir ettiklerini görürüz (Zemahşerî, 2009: 374). Kavminin inkâr eden ileri gelenleri, "Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğuna görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğuna görüyoruz (Hud, 11/27). Bu yaklaşım, birçok peygamberin kavminin hakka karşı çıkmasına sebep olmuştur. Kavminin büyüklük taslayan ileri gelenleri, küçük görülüp ezilen inanmışlara, "Siz, Salih'in, Rabbi tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğuna (sahiden) biliyor musunuz?" dediler (Araf, 7/75). Şu'ayb'ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: "Ey Şu'ayb! Andolsun, ya kesinlikle bizim dinimize dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inananları memleketimizden çıkarırız." (Araf, 7/88) Firavun ve ileri gelenlerinin kötülük yapmaları korkusu ile kavminin küçük bir bölümünden başkası Mûsâ'ya iman etmedi. Çünkü Firavun o yerde zorba bir kişi idi. O gerçekten aşırı gidenlerdendi (Araf, 7/88). O münafıklara, "Gelin, Allah'ın Resülü sizin için bağışlama dilesin" denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün" (Münafikun, 63/5). Bu ve benzeri birçok ayetten anlaşılacağı gibi milliyetçiliğin en önemli unsuru olan ırkî üstünlük iddiası, çağlar boyu sorun olarak varlığını sürdürmüş ve semavi kitaplar bununla ilgili bir tutum sahibi olmuştur. Semavi kitapların sonuncusu olan Kur'an'da aynı şekilde milliyetçilikle ilgili birçok ayet vardır.

1.1. Konunun Önemi

Şüphe yok ki milliyetçilik; her millette, her din mensubunda görülebilen bir anlayıştır. Bir siyasal akım olarak 18. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa coğrafyasında ortaya çıkan (Selçuk, 2012: 119) ve ulus devletçi anlayışı tetikleyen milliyetçilik, dünya savaşlarına neden olmuş ve coğrafyamızı derinden etkilemiştir. İlk başlarda Müslüman toplumunun entelektüelleri; batı menşeli olduğu, ümmetin birliğini bozduğu, bütün Müslümanları kapsayan imparatorlukların etnik temelli bölünmesine neden olduğu ve Müslümanları gayrimüslimlerle eşit kılmak suretiyle onların avantajını ortadan kaldırdığı için milliyetçiliğe karşı durmuşlardır. Fakat sonraki dönemlerde ümmet birliğinin fiilen ortadan kalkması, ulus devletlerin çoğalması, millet bilinci ile yeniden birlik kurulması üzerine bu aydınlar; milliyetçiliği pozitivist ve seküler bir pencereden değil de İslami değerlerle yoğrulmuş bir pencereden görerek benimsemeye başladılar (Şen, 2011: 2-14; Ögün, 2000: 125). Hatta İslam modernizminin kurucu babası sayılan Muhammed Abduh gibi şahsiyetler bile İslami modernizmin millî aralıklarla tanımlanan bir yapı ile başarılılabileceğini ima eder oldu. Bu da Arap-İslam sentezine dayalı milliyetçi bir akımın ortaya çıkmasına neden olacaktı (Ögün, 2000: 60). Böylece milliyetçilik akımı İslam havzasında dindarları da etkileyen bir ideoloji haline geldi.

Nitelik değiştirmiş olsa da tarih boyunca varlığını sürdüren, her zaman tarihin seyrine etki eden, son asırlarda küresel ve bölgesel savaşların çıkmasında rolü bulunan milliyetçiliğin Kur'an perspektifinde ele alınması, olumlu ve olumsuz yönlerinin irdelenmesi inananlar açısından önemlidir. Zira herkesin getirdiği tanırna göre tutum belirlediği milliyetçiliğin, Kur'an ölçeğinde değerlendirilmesi inananların milliyetçiliğe karşı tutumunu olumlu veya olumsuz şekillendirecektir.

1.2. Konunun Kapsamı

nceki asırlarda milliyetçiliğin sadece iyi ve kötü yönlerinin tartışılmasıyla yetinilirdi. Son zamanlarda konuyu sistematik ele alan ve kuramsal ereve de açıklamaya çalışan tartışmalar oldukça fazladır. Bir doktrin olarak milliyetçiliğin tarihi ve nazari kökenlerinin neler olduğu konusunda sayısız eser yazılmıştır (Özkırımlı, 2001: 29-31).

Bu çalışmada ilgili tartışmalara girilmeyecektir. Giriş ve genel bir tanımdan sonra milliyetçilik mevzuu sadece ayetler ekseninde değerlendirilecektir. Kan bağının önemine vurgu yapan ve akrabalık ilişkilerini düzenleyen ayetler ile kamu hukuku söz konusu olunca kan bağının nemsizliğine ve insanların eşitliğine vurgu yapan; anlayışta birliği esas alan ayetler irdelenecektir. Böylece milliyetçilik konusunda Kur'anı perspektif ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.3. Milliyetçiliğin Tanımı

Millet sözcüğü "m-l-l" kökünden türeyen bir kelime olup sözlükte; din, şeriat, yol ve sünnet manalarında kullanılmaktadır. Müslümanların dil ve zihniyet dünyasında zaman içerisinde bu mahiyetten soyutlanarak ulus, ırk, kavim manasını almış ve halen bu manada kullanılmaktadır (İbn Manzur, 2011: 129; Ferahidî, 2003: 197; Cevheri, 1999: 109; İsfahanî, t.y.: 610; Ateş, t.y.: 350; Karaman vd., 2006: 445; zcan, 2005: 84). Kur'an'da birçok ayette geçen bu kelime, din manasında kullanılmıştır (Bakara, 2/130-135; Al-i İmran, 3/95; Nisa, 4/125).

Farklı koşullarda ortaya çıkan, buna bağlı olarak tanımı ve tasnifi farklı olan milliyetçilik; genel hatlarıyla kendi milletini ve onun değerlerini ideolojik, kültürel ve siyasi olarak esas alan görüşün adıdır. Bir ideoloji olarak milliyetçiliğin doğuşunu, toplumların feodaliteden uluslaşmaya geçişi ile başlatmak mümkündür. Zamanla ilkeleri oluşan milliyetçilik; din, dil, toprak ve menfaat birliği gibi etkenlerle ortak mefkreye sahip olanların yakınlamaşıyla kuvvet haline gelmeyi, milli kimlik ve milli devlet kurmayı hedefleyen akımın ismi olmuştur (Cevizci, 2005: 1174-1175; Armağan, vd., 1990: 32-35). Maddi ve manevi olarak milletn çıkarlarını her şeyn üstünde tutmak, kendi milletine ait bütün değerleri sahiplenmek ve yüceltmek, başka milletleri ve onlara ait değerleri küçük görmek, bazı ırkları doğuştan ve kalıtsal olarak üstün görüp bu ırklara ayrıcalıklı hakların tanınmasını istemek bu ideolojinin alameti farikasıdır (Acar ve Demir, 2005: 192-286; Akalın vd., 2005: 914-1397; Cevizci, 2005: 865-866; Dursun, 1990: 197-199; Eren, 2013: 267).

Milliyetçilikle anlam yakınlığı olan ırkçılık; Arapçada "-r-k" kökünden gelen bir kelime olup "kök, bitkinin gövdesi, yaprağın sapı, damar, asıl, irsi özellik, nesep, menşe, ata"

gibi manalara gelir. Ayrıca “soy üstünlüğü ve asalet” anlamlarında kullanılır. Günümüz Türkçesinde kan bağı ile birbirlerine bağlı olan büyük insan topluluğuna denir (İbn Manzur, 2011: 116; Cevherî, 1999: 279; Gönenç, 2012: 744; Şentürk ve Canatan, 1999: 124).

Milliyetçiliğin tanımı, ırkçılık ile ilişkileri, milliyetçiliğin çeşitler vb. konularda terminolojik tartışmalar hatta kaos vardır. Bu tartışmalar olduğu gibi tanıma yansımaktadır. Kimi yazarlar, milleti oluşturan unsur olarak din, dil, ırk gibi nesnel öğeleri ön plana çıkarırken kimileriye millet olma bilinci, bağlılık gibi öznel öğeleri ön plana çıkarır. Çoğunluk ise nesnel ve öznel öğeleri birlikte kullanan tanımları benimser (Özkırımlı, 2001 74-80; Ercüment, 2012: 19-33). Buna bağlı olarak milliyetçilik; bazılarınca bir duygu veya ideoloji, bazılarınca ise kültürel veya siyasi bir olay olarak görülmüştür. İlkçiler, milliyetçiliği etnisiteye vurgu yaparak açıklarken, modernistler milliyetçiliğin sosyo-kültürel yönünü ön plan çıkararak açıklamaya çalışmışlardır (Ercüment, 19-33). Biz bu çalışmada bahsedilen o tartışmalara dâhil olmadan milliyetçiliği, iyi ve kötü olarak ikiye ayıran bir perspektiften değil milliyetçiliği kategorik olarak aynı gören bir perspektiften değerlendireceğiz.

2. KUR'AN'IN MİLLİYETÇİLİĞE YAKLAŞIMI

Medeni bir varlık olan insan, ait olacağı bir toplumsal yapıya her zaman ihtiyaç duyar. Bu toplumsal yapı bazen kan bağı etrafında şekillenen akrabalar iken bazen gelir düzeyi, meslek grubu gibi etkenler ile oluşan sınıfsal yapılar olabilir. Bu bağlamda insanlar, muşerete lazım olan ruhi yakınlığı ve içtimai olarak daha kolay uyum sağladığı için millettaşları arasında bulunmayı tercih edebilir (Sabri, 1969: 45). Bu nedenledir ki tarih boyunca kan bağı halkası; bazen sadece çekirdek aileyi içine alacak şekilde daralmış bazen üst kimlik olarak bütün milleti kapsayacak kadar genişlemiş olarak etkisini sürdürmüştür.

Cahiliye döneminde ırkçılık o kadar ileri gitmişti ki insanlar için kan bağı her şeyden üstün idi. Birey, ancak ait olduğu kabilenin gücüne göre değerlendirilirdi. Kabilenin çokluğu övünç kaynağı sayılırdı. Hatta bazı kimseler kabile bireylerini sayarlarken ölüleri bile sayıp onlarla övünürlerdi. “Çoklukla övünmek sizi, kabirlere varıncaya kadar oyaladı.” (Tekasür, 102/1-2). Bu ayette mal, evlat ve yakın akraba çokluğuyla övünen ve bu noktada ölülerinin çokluğunu bile övünç kaynağı sayanlardan söz edilmiştir (Ebu's-Suud, 2001: 571).

Toplumun “şa'b”, “kabile”, “imare”, “batn”, “fahz”, “fasile” şeklinde parçalara bölündüğü (Bingöl, 2015: 77) ve birbirine düşmanlık ettiği bir ortamda inen Kur'an'da İslam Peygamberinin âlemşumul vasfına; bütün âlemlere gönderildiğine (Araf, 7/158; İbrahim, 14/1; Enbiya, 21/107; Furkan, 25/1; Sebe, 34/28; Hadid, 57/9) vurgu yapılmış, böylece Kur'anî prensiplerin belli bir zamana, coğrafyaya, kavme mahsus olmadığı ortaya konulmuştur (Hatipoğlu, 1988: 5). Evrensel bir kitap olan Kur'an; tarih boyunca farklı versiyonlarda ortaya çıkan ve cahiliye döneminde katı bir hal alan asabiyet ile mücadele etmiş, 23 yıllık nüzul süreci boyunca ilkel barbarlık kurallarını ve sadece belli zümrelere çıkar sağlayan adetleri değiştirip yerine herkese hitap eden kalıcı değerler yerleştirmiştir (Siddiki, 1998: 69).

Başta da belirtildiği gibi Kur'an, milliyetçiliğin temel beslenme konuları olan aile bağlarını bazı durumlarda özellikle medeni hukukta dikkate almıştır. Buna karşın imani meseleler, kamu hukuku ve insani değerler söz konusu olunca kan bağıının değil inancın önemini ortaya koymakta, soy üstünlüğünün değil eşitliğinin ilkelerini gözler önüne sermektedir.

2.1. Kur'an'ın Aile Bağına Verdiği Önem

Toplumun temel yapı taşı olan aile kurumunun mahiyeti ve kapsamı yöreye, kültüre, zamana ve millete göre farklılıklar arz etmektedir. Toplumsallaşmanın ilk sosyolojik birimi olan aile kurumu, bazen sadece anne, baba ve evlenmemiş çocuklar olmak üzere çekirdek aile için kullanılırken bazen de en geniş manasıyla bütün insanlığı ifade etmek için kullanılır.

İslam dini; ailenin teşekkülünü, bireyin aile ile ilişkilerini ve aile bağının korunmasını belli bazı normlar çerçevesinde hukuka bağlamıştır. Kur'an'da aile bağının muhafaza edilmesi, aile bireylerinin korunması ve belli bazı haklarda aile efradına öncelik tanınması hususunda onlarca ayet vardır.

2.1.1. İnfakta Akrabalığa Öncelik Tanınması

İslam dini, zenginler ile yoksullar arasında toplumsal barışı ve dayanışmayı temin etmek için zenginlerin fakirlere maddi destek sunmalarını emretmiştir. Kur'an'da sadaka vermeyi emreden ayetlere bakılınca akrabanın ilk sırada olduğunu görürüz. De ki: "Hayır olarak ne harcarsanız o, ana-baba, akraba, yetimler, fakirler ve yolda kalmışlar içindir." (Bakara, 2/215. Ayrıca bakınız: Bakara, 2/177, 180.) Ayette sadakayı en fazla hak edenler zikredilirken ilk sırada akrabalar sayılmıştır. Zira akrabalık bağına güçlendirmek için onlara sadaka vermek vaciptir (Maturidî, 2005: 15; Şirbinî, 2004: 161; Kasimî, 2003: 249; Rıza ve Abduh, 2005: 249).

Bazı konularda akrabaya öncelik tanınması hususu, bütün müminlere yüklenen umumi bir sorumluluktur. Ayrıca Hz. Muhammed'in akrabalarına bazı konularda öncelik hakkı verilmiştir. Savaşta ganimet olarak alınan malın taksimi yapılırken Hz. Muhammed'in akrabalarına pay verilmesi emredilmiştir. Bilin ki, ganimet olarak aldığımız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir (Enfal, 8/41). Ayetten anlaşılacağı üzere ganimet taksimi yapılırken Hz. Muhammed'in akrabaları yetim ve yoksullardan önce zikredilmiş, onlara pay verilmesi emredilmiştir (Şirbinî, 2004: 653; Ebu Zehra, t.y.: 3132).

Kur'an'da akrabaya öncelik verilmesi konusu ile ilgili başka ayetler de vardır (Bakara, 2/27; Nisa, 4/36; Ra'd, 13/21; İsrâ, 17/23-26; Rum, 30/38; Ahkâf, 46/15). Bu ayetlerden anlaşılacağı gibi Kur'an; aile bağının korunmasına, aile bireyleri arasında maddi ve manevi dayanışmaya öncelik vermektedir. Zira toplumsallaşmanın ilk prototipi olan aile, İslam'a göre aynı anda toplumun temel taşı niteliğindedir.

2.1.2. Mirasın Kan Bağına Göre Dağıtılması

İslam dini; bütün müminleri iman dairesi etrafında uhuvvet bağıyla birleştirmiş, müminin mümin ile hukukunu kardeşlik hukuku olarak belirlemiştir. Hatta İslam'ın ilk yıllarında dönemin koşullarından kaynaklı olarak miras bile kan bağı yerine inanç bağıyla dağıtılmıştır. Sonraki yıllarda şartların olağan hale dönüşmesiyle birlikte miras hukukunu, İslam kardeşleşmesi üzerinden değil de kan bağı üzerinden şekillendirmiştir (Bingöl, 2016: 569-570). Ana, baba ve akrabaların (miras olarak) bıraktıklarından erkeklere bir pay vardır. Ana, baba ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da bir pay vardır (Nisa, 4/7). Allah'ın kitabınca, kan akrabaları birbirlerine (varis olmaya) daha layıktırlar (Enfal, 8/75). Miras hukuku ile ilgili ayetlerden anlaşılacağı gibi mirastan pay almak; esas olarak evlilik yakınlığı ile alt soy, üst soy ve yan soy akrabalığı ile hak edilir (Zuhayli, 1989: 239).

İslami davanın filizlenme aşamasında bulunduğu kritik dönemde geçici bir süre mirası inanç esası üzerine bina eden İslam dini, nihai bir hukuk olarak mirastan pay almayı kan bağına bağlamıştır. Bu da İslam'ın kan bağına verdiği önemi ortaya koymakta ve akrabalar arasındaki dayanışma duygusunun ölümle bile sona ermediğini göstermektedir.

2.1.3. Akrabalık Bağının Korunması

Kur'an, akrabalık bağıni korumayı emretmiştir. Bu hukuku ihmal edenleri ise eleştirmiş, onlara lanet okumuştur. “Bir mü'min hakkında ne akrabalık (bağlarını), ne de antlaşma (yükümlülüğünü) gözetirler. İşte onlar taşkınlık yapanların ta kendileridir.” (Tevbe, 9/10). Allah'ın korunmasını emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) koparanlar ve yeryüzünde fesat çıkarıcılar var ya; işte lânet onlara, yurdun kötüsü (cehennem) de onlardır (Ra'd, 13/25). İlk ayette müşriklerin akrabalık bağına önem vermedikleri, mü'minlere düşmanlık ettikleri ifade edilmiştir (Ebu Zehra, t.y.: 3239; Şimşek, 2012: 423). İkinci ayette ise akrabalık bağıni koparanlara lanet okunmuş ve onlar kınanmıştır (Şirbinî, 2004: 177; Ebu Zehra, t.y.: 3940). Hatta hutbelerde her zaman okunan ayette akrabalık ilişkisinin korunmasına hususi vurgu yapılmaktadır. Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder (Nahl, 16/90). “Akrabaya yardım etmek”, bir önceki sırada zikredilen “iyilik yapmak” kapsamına girdiği halde akrabalık hukukunun önemine binaen ayrı bir emir olarak özellikle zikredilmiştir. Çünkü kişinin akrabalarına karşı yükümlülüğü akraba olmayan insanlara karşı yükümlülüğünden daha büyüktür (Şirbinî, 2004: 287; Şimşek, 2012: 176).

Akrabalar arası ilişkilerin canlı tutulmasını emreden İslam dini, bu ilişkileri koparmayı cahiliye âdetine dönüş (Taberî, t.y.: 67; Şirbinî, 2004: 14) olarak nitelemiştir. Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi? İşte bunlar, Allah'ın lânetleyip, kulaklarını sağır, gözlerini kör ettiği kimselerdir (Muhammed, 47/22-23).

Akrabalık hukukuyla alakalı ayetlerden anlaşıldığı gibi Kur'an; azımsanmayacak bir yoğunlukta Müslümanları akrabalara iyilik yapmaya teşvik etmiş, miras hakkında soydaşların birbirlerine daha yakın olduğunu ifade etmiştir. Akrabalık ilişkisini sağlamlaştıran bu dini kurallar, eşyanın tabiatına daha uyumlu olup insanın doğal

yaşamına ilişkin bir olgudur (Derveze, 2012: 170) Fakat bu durum, ümmet bilinci ve birliği oluşturma gayesi ötesinde spesifik bir gayedir.

2.2. Kur'an'ın Milliyetçiliğe Karşı Aldığı Önlemler

Medeni münasebetlerde kan bağı üzerinde bazı hukuki ilişkileri şekillendiren İslam dini; aile bağının hukuksal, toplumsal ve siyasal ilişkilerde işin merkezine yerleştirilmemesi için önemli tedbirler almıştır. Evvela üstün ırk düşüncesinin temellerini çürütmüş; aile bağının iman bağı yanında önemli olmadığını ortaya koymuştur. Sonra çeşitliliğe ve farklılıkların korunmasına vurgu yapmıştır. En son ise birleştirici unsur olarak tevarüs yoluyla kuşaktan kuşağa geçen milliyeti değil özgür iradeyle tabi olunan inancı esas almıştır.

Kur'an; bütün insanlara nazil olan, emir ve yasaklarından herkesin eşit derecede sorumlu bulunduğu bir kitaptır. Bu nedenle Kur'an; İslami kurallar ve hükümler konusunda insanlar arasında akrabalık bağına göre ayrıcalık yapmaz; kan bağına iman bağına tercih etmez. Zira İslam'a göre sorumluluk irsi yolla nesilden nesle geçmez, aksine akıl ve irade yoluyla her insana eşit bir şekilde yüklenir. Keza İslam'a göre inananları birleştiren temel unsur, soy birliği değil inanç birliğidir. Bunun için İslam dini, bazı tedbirler almıştır.

2.2.1. Toplumsal Bağın İnanç Üzerinde İnşa Edilmesi

İslam dini, toplumsal yapıyı inşa ederken toplumu bir arada tutan temel harcın iman olduğunu belirtmiştir. Müslümanların ilki olmakla memur olan Hz. Muhammed (En'âm, 6/163) ve ümmeti buna göre ilişki kurmakla emredilmişlerdir. Bu nedenle Hz. Muhammed, aile bireylerini sayarken Fars diyarından gelen köle Selman'ı (r.a.) aileden saymış, (İbn Hişam, 193) Mekke Fethi esnasında yüzlerce akrabası dururken, ırkçılık kokan itirazlara rağmen zenci Bilal (r.a.) ile Kâbe'ye girmiş, onu Kâbe'nin damına çıkartıp ezan okutmuş (İbn Hişam, 350; Rıda, 1985: 321) ve Kureyşli eşraftan akrabaları dururken âmâ bir sahabe olan İbn Umme Mektum'u defalarca Medine'de kendisine halef bırakmıştır (İbn Hişam, 2009: 189; Bingöl, 2015: 234).

Müminler arasında geçerli tek bağın iman bağı olduğunu söyleyen Kur'an, buna uygun hareket etmeyenleri uyarmıştır. Cehennem ehli oldukları açıkça kendilerine belli olduktan sonra, -yakınları da olsalar- Allah'a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygambere yaraşır ne de müminlere (Tevbe, 9/113). Ebu Talip ölüm döşeğinde iken Hz. Peygamber ona gitmiş, "Benim üzerimdeki hakkın babamın hakkından fazladır. İman getir ki kıyamet gününde sana şefaate edeyim" demiştir. Ebu Talib'in, bundan imtina etmesi üzerine Hz. Peygamber, çok üzülmüş ve "Sana bağışlanma dileyeceğim" demiştir. Bunun üzerine böyle bir davranışın peygamberlere yakışmadığını bildiren bu ayet nazil olmuştur (Salebi, 2004: 253-254; Zemahşeri, 2009: 304; İbnu'l-Cevzi, 2010: 304; Razi, 2009, 166; Kurtubi, 2006: 398; Şirbinî, 2004: 745; Mezherî, 2007: 367; Aslan, 2014: 188-194). İnanç merkezli toplumsal yapı inşa etmek ve ilişkileri ona göre düzenlemek amacıyla olan İslam dini, Müslüman olmayanlarla dostluk kurmayı yasaklamıştır. Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Resûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere

benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa mutlaka doğru yoldan sapmıştır. Şayet onlar sizi ele geçirirlerse, size düşman olurlar, size ellerini ve dillerini kötülükle uzatırlar ve inkâr etmenizi arzu ederler. Yakınlarınız ve çocuklarınız size asla fayda vermeyecektir. Kıyamet günü Allah aranızı ayıracaktır. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir. İbrahim'de ve onunla birlikte bulunanlarda sizin için güzel bir örnek vardır. Hani onlar kavimlerine, "Biz sizden ve Allah'ı bırakıp yaptıklarınızdan uzağız. Sizi tanımıyoruz. Siz bir tek Allah'a inanıncaya kadar, sizinle bizim aramızda sürekli bir düşmanlık ve nefret belirmiştir" demişlerdi. Yalnız İbrahim'in, babasına, "Senin için mutlaka bağışlama dileyeceğim. Fakat Allah'tan sana gelecek herhangi bir şeyi önlemeye gücüm yetmez" sözü başka. Onlar şöyle dediler: "Ey Rabbimiz! Ancak sana dayandık, içtenlikle yalnız sana yöneldik. Dönüş de ancak sanadır." (Mü'metehine, 60/1-2-3-4). Hicretten sonra bazı muhacirlerin geride bıraktıkları müşrik aile bireylerine gönülden bağlı kalmaları üzerine inen bu ayetler, müminlerden kalplerindeki bu bağı koparmalarını istemiş; akraba dahi olsalar müminlerin müşriklerle dostluk kurmamalarını, dostluk yerine onlarla düşmanlık yapmalarını emretmiştir. Ayrıca kıyamet gününde akrabalık bağının fayda sağlamayacağını bildirmiştir. Bu emirleri de Hz. İbrahim (a.s.)'in akrabalarına söylediği bir kelim ile teyit etmiştir (Taberî, t.y.: 72-73; Şirbinî, 2004: 279; İbn Kesir, 2008: 526; Kutub, 2008: 3537; Sâbûnî, 2001: 341-342). Kısacası Kur'an'a göre müminler arasında en güçlü bağ, iman bağıdır. Mümin kişi, bunu bırakıp müşrik ile dost olamaz ve onunla velayet bağı kuramaz (Şimşek, 2012: 507).

Kur'an, müminlerin müşrikler ile dostluk kurmalarını yasaklarken akrabalık bağının onları birbirine cezbetmesinin tehlikeli olduğunu bildirmiştir. Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olabilecekler vardır. Onlardan sakının (Tegâbün, 64/14). Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir. De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticâret ve beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve onun yolunda cihattan daha sevgili ise artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyin! Allah fasık topluluğu doğru yola erdirmez." (Tevbe, 9/23-24). Hz. Muhammed, inançlarını özgür olarak yaşamaları amacıyla müminlerden Medine'ye hicret etmelerini isterken aralarında Hz. Abbas (r.a.) ve Hz. Talha (r.a.) gibi şahsiyetlerin bulunduğu bazı kimseler, eş ve çocuklarına olan bağlılıkları yüzünden hicret etmediler. Yukarıdaki ayetler, bu yaklaşımın yanlışlığını ortaya koymakta (Salebî, 2004: 209; İbnü'l-Cevzî, 2010: 293; Şirbinî, 2004: 683; İbn Kesir, 2008: 566; Ebu's-Suud, 2010: 63; Alusî, 2010: 268-269; Kutub, 2008: 3589) ve küfrü tercih eden akraba ile dostluk bağı koparılmadan imanın kâmil olmayacağını bildirmektedir (Zemahşerî, 2009: 248).

Hulasa, İslam dinine göre insanları birleştiren, müminleri aynı amaç etrafında toplayan unsur inançtır. İslam dininin temel ögesi olan iman, müminleri yekvücut yapan karakteristik ortak özelliktir. Kan, soy, toprak, aşiret, millet, renk, dil, meslek ve sınıfsal yapı Müslümanları birleştiren unsur olmamalıdır. Bu nedenledir ki muvahhitlerin gemisine binmeyen Hz. Nuh'un (r.a.) oğlu, puta tapmaya devam eden Hz. İbrahim'in (a.s.) babası, bütün ömrünü onunla geçirdiği halde hakka tabi olmayıp kendi kavmiyle beraber olan Hz. Lut'un (a.s.) hanımı ve Hz. Muhammed'in (s.a.s.) amcası Kur'an'da söz

konusu peygamberlerin ailelerinden sayılmamışlardır. Cahiliye nazariyesi bunları en yakın akraba olarak görse ve kan bağıını asil birleştirici nitelik olarak sunsa da Kur'an bunu temelden reddetmiştir. Çünkü dava birliği kan yakınlığına göre hem daha kalıcı hem de daha doğrudur (Kutub, 2008: 1886-1888; Mevdudî, 1997: 247).

2.2.2. Kan Bağının Fayda Sağlamaması

İnsanlar; dünyaya gözünü açtığıında kendisini içinde bulduğu, büyüyünce ondan destek gördüğü ailesini her şeyden üstün tutmak eğiliminde olabilir. Bundan kaynaklı beşeri münasebetlerde ortaya çıkan münazaalara hakkaniyete göre değil de kan bağına göre çözüm bulmak isteyebilir. İslam dini, bu eğilimi frenlemek ve yerine hakkaniyeti ikame etmek için aile bağı yerine İslam uhuvvetini esas almıştır. Kur'an, geçmiş ümmetlerin peygamberlerinden ve onların iman etmeyen aile bireylerinden örnekler vererek aslında tevhit davasında inanç kardeşliği yanında kan bağıının hükümsüz olduğunu ortaya koymuştur. Allah, "Ey Nüh! O asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir. O halde hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı öğütlerim" dedi (Hud, 11/46). Bu ayet; dindaşlığın akrabalık bağıını ve yakınlığını ortadan kaldırdığını, birlik olmada önemli olanın inanç olduğunu göstermektedir (Ebu Hayyan, 2010: 229; Merağî, 1985, 40; İbn Aşur, t.y.: 85; Şimşek, 2012: 612). Hatta Allah, en çok sevdiği kulu olan Hz. Muhammed'e öncelikle akrabalarını uyarmasını ve ağışunu dindaşlarına açmasını emretmiştir. (Önce) en yakın akrabasını uyar. Mü'minlerden sana uyanlara kanatlarını indir (Şuara, 26/214-215). Bu ayetin nüzulü ardından Hz. Muhammed, çok sevdiği kızı Hz. Fatıma (r.a.) dâhil peş peşe bütün akrabalarını toplayıp onları uyarılmış, kendilerine faydasının olmayacağını bildirmiştir. Böylece yakınlarını kayıracığı şüphesini izale etmiştir (Salebî, 2004: 466; Razî, 2009: 148; Şirbinî, 2004: 79; Kasimî, 2003: 477; Sâbûnî, 2001: 363; Aslan, 2014: 228).

Dünyada insanlar arasında kan bağıından kaynaklanan sahip çıkma ve şefkat duygusu, her şeyin yerli yerine oturacağı kıyamet gününde tamamen ortadan kalkacaktır. Sûr'a üfürüldüğü zaman, (işte) o gün ne aralarında soy-sop yakınlığı kalacak, ne de birbirlerini arayıp soracaklardır (Müminun, 29/33). Ayette ifade edilenin soyun tamamen yok olacağı değil de kıyamet gününün şiddetinden dolayı yardımlaşmanın ve yakınlarla fayda vermenin olmayacağıdır (Siddik Hasan Han, 1999: 541; Mevdudî, 1997: 434; Sâbûnî, 2001: 293).

Bu ayetler gösteriyor ki soy yakınlığı kimseye fayda vermeyecektir. Buna, yüce dinin Peygamber'i Hz. Muhammed'in kanından olanlar dâhildir. Kur'an, bunu belirtmekle akrabalık bağıının önemsizliğini ortaya koymuş ve kavmiyetçiliğin İslami bir dayanağının olmadığını belirlemiştir.

2.2.3. Asabiyetin Cahiliye Âdetinden Sayılması

Cahiliye döneminde vatandaşlığa dayalı otorite yerine kabileciliğe dayalı toplumsal yapı vardı (Koçyiğit, 2015: 13). Bu nedenle toplumu birleştiren inanç birliği veya kamu otoritesi yoktu. Yegâne birleştirici unsur, soy bağı idi. Kişi, ait olduğu soy ağacına aşırı önem atfeder; haklı veya haksız her zaman akrabalarının tarafını tutardı. İslam dini,

birleştirici unsur olarak inancı merkeze yerleştiren müşrikler buna şiddetle karşı çıktılar. Hudeybiye Barış Antlaşması'nın imzalanması aşamasında belgeye tarafların isimleri yazılırken Hz. Muhammed'in tanıtıcı sıfatı olarak "Allah'ın elçisi" yazılmasına müşrikler itiraz ettiler, "herkes kendi babasının adıyla yani soy kütüğüyle yazılacak" dediler. Bunun üzerine şu ayet indi. Hani inkâr edenler kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi (Fetih, 48/26). Ayette; haklılığa ve haksızlığa bakmaksızın kendi tarafını savunmak, (Şirbinî, 2004: 39) itikat ve inancı esas almak yerine kibir ve soya dayalı asabiyet yapmak, cahiliye asabiyeti olarak nitelendirilmiştir (İbn Kesir, 2008: 302; Mezherî, 2007: 382; Kutub, 2008: 3329; Sâbûnî, 2001: 210). Ayrıca "taassup" kelimesi "cahiliye" kelimesine izafe edilmek suretiyle taassubun kötülüğüne ekstra vurgu yapılmıştır (İbn Aşur, t.y.: 194). Bu ayetin içeriği ve nüzul sebebi irdelendiğinde Kur'an'ın taassuba yönelik menfi yaklaşımı net bir şekilde ortaya çıkar.

2.3. Kur'an'ın Sunduğu Model

Kur'an, milliyetçiliğe karşı tutum alırken alternatif ortaya koymuş; hayatta karşılığı olan, işin müspet ve menfi tarafını gözetken bir sistem belirlemiştir. Şöyle ki Kur'an; toplumu birleştiren unsur olarak insanların iradi tutumunu ve inanç merkezli birlikteliğini esas aldığı halde tevarüs yoluyla kazandığı akrabalık bağı tamamen yok hükmünde görmemiştir. Mesela bazı içtimai hakları akrabalık bağı üzerinde tesis eden İslam dini, nesep bağının tespit edilmesini istemiştir. Onları babalarına nispet ederek çağırın. Bu Allah katında daha (doğru ve) adaletlidir (Ahzab, 33/5). Zira nesep üzerine bina edilen birçok hüküm vardır. Bununla beraber İslam dini, kesinlikle kan bağına inanç bağından üstün tutmamıştır. Zira kamusal hukuku kan bağı üzerine bina etmek ilkeliktir. İptidai insanlar, kan bağı yakınlığına önem verip hukuki tasarruflarını soydaşlık üzerine bina etmek isteseler de erdemli insanlar kan bağı yakınlığından ziyade fikrî, iradî ve zamanla kazanılmış birliktelikleri önemseyip (Sabri, 1969: 45) kamusal hukuku bunun üzerinde inşa etmeyi tercih ederler.

2.3.1. Kökünde ve Hukukta Eşitlik

Milliyetçilik ve ırkçılığın en büyük dayanağı üstün ırk inancıdır. Bazı soy, kabile ve milletleri doğuştan üstün görme anlayışı milliyetçiliğin beslenme kaynağıdır. Bu noktada Kur'an, bu anlayışı temelden çürütmek adına bazı ayetlerde insanın kökünden ve kökeninden söz etmiştir. Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarınızı koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah üzerinizde bir gözetleyicidir (Nisa, 4/1). Ayette, insanların tek bir nefisten yaratıldığına işaret edilmekte, böylece bütün insanların köken itibarıyla eşitliğine ve birleşme noktasına vurgu yapılmaktadır (Yazır, 2009: 15; Merağî, 1985: 175; İbn Aşur, t.y.: 215; Ateş, 1989: 188).

Kur'an; insan nev'inin köken eşitliğini ortaya koymak suretiyle toplumlar arasında kavga sebeplerinden olan ırkçılığın teorik zeminini ortadan kaldırmış, toplumların ve bireylerin birbirlerine ne kadar yakın olduklarını gözler önüne sererek muhabbetin ve uhuvvetin nişanelerini dikmiştir.

İslam dini; kökende eşitliği ortaya koyduğu gibi hukukta eşitliği de ortaya koymuştur; adaletin tecelli etmesi noktasında müminlerden yakınlarını yabancı kimselerden üstün tutmamalarını istemiştir. Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırsanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (Nisa, 4/135). Birçok ayette anne, baba ve yakın akrabayı kollamayı emreden Allah; bu ayette şöyle buyurmuştur: Yakın akraba dahi olsa kişi haktan ayrılmamalı, bir tarafta anne ve babası diğer tarafta yabancı birisi olsa dahi adalet terazisini ortadan kaldırmamalı, cahiliye âdetinden olan ve “haksız dahi olsa akrabanı koru” şeklinde formüle edilen kör taassuptan uzak durulmalıdır (Sıddik Hasan Han, 1999: 162; Merağî, 1985: 179; İbn Aşur, t.y.: 226; Ateş, 1989: 194). Başka bir ayette Allah, adalet vurgu yaparak şöyle demiştir: (Birisini hakkında) konuştuğunuz zaman yakınınız bile olsa adil olun. Allah'a verdiğiniz sözü tutun. İşte bunları Allah size öğüt almanız diye emretti (Enam, 6/152).

İnsanlar, hukuki meselelerde haksız dahi olsalar genellikle yakınlarını kayırdıkları için ayette özellikle akraba vurgusu yapılmıştır. İslam dini, akrabayı haksız oldukları durumlarda kollamayı yasaklamış; cahiliye döneminin meri, ilkelerinden olan “zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et” kuralını iptal etmiştir. Hz. Muhammed, anlayış haline gelen bu özdeyiş veya atasözünü “kardeşin mazlum ise ona yardım et, zalim ise onu zulmetmekten alıkoyma” şeklinde değiştirmiştir (Buhari, 1980: 190; Haddad, 2001: 107; Çağrı, 1991: 454; Fayda, 1993: 18; Şimşek, 2012: 238). Hulasa İslam dini her ne olursa olsun insanlar arasında adaletle hüküm vermeyi emretmiştir (Salmazzem, 2015: 154).

İslam dini, anne ve babaya müstesna bir konum belirlediği halde din esaslarına aykırılık söz konusu olunca onlara itaat edilmemesi gerektiğini buyurmuştur. Biz insana, ana-babasına iyilik etmesini emrettik. Şayet onlar seni, hakkında hiçbir bilgin olmayan şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, bu takdirde onlara itaat etme (Ankebut, 29/8). Bu ayet, anne-babaya itaat etmeyi emreden ayetleri kullanarak çocuklarını dinden döndürmeye çalışanlar hakkında nazil olmuştur (İbnu'l-Cevzî, 2010: 399-400; Kurtubî, 2006: 339-340; İbn Kesir, 2008: 595). Ayette ifade edildiği gibi en yakın akraba dahi olsa Allah'a isyan konusunda kula itaat ve körü körüne atalara bağlılık yasaklanmıştır (Razî, 2009: 33; Şirbini, 2004: 178; Sâbûnî, 2001: 416)

Böylece Kur'an; iptidai insanlarda bulunan, günümüze kadar varlığını sürdüren ve ırkçılığın psikolojik zeminini oluşturan akrabaya düşkünlük meselesinde insanı frenleyen ilkeler ortaya koymuştur.

2.3.2. İnanç Kardeşliği

İslam dini; fikrî temelli birliği esas almış, akrabalık bağı yerine iman bağı koymuş ve müminlerin birbirleriyle ilişkilerini “Mü'minler ancak kardeşirler” (Hucurat, 49/10) ayetinde buyrulduğu gibi kardeşlik ilişkisi olarak tanımlamıştır. Bütün müminlerin ortak noktalarının iman olduğunu bildiren bu ayette (Mezherî, 2007: 395; Sıddik Hasan Han, 1999: 378; Merağî, 1985: 131) iman bağının en azından kardeşlik bağı kadar (Şankîfî, 2006: 417; Havva, 1990: 25-26) hatta daha önemli olduğu (Sâbûnî, 2001: 217)

bildirilmiştir. Mü'min erkekler ve mü'min kadınlar birbirlerinin dostlarıdır (Tevbe, 9/71). Ayette ifade buyurulduğu gibi müminlerin din kardeşliği esastır. Yakınlık ve birlik soya göre olmayıp inanca göredir (Şirbinî, 2004: 719; Rıza, 471; Kutub, 2008: 1675; Sâbûnî, 2001: 509). Kur'an'ın yaklaşımı budur. Buna uygun düşmeyen anlayışları Kur'an eleştirmiştir: “Şu'ayb şöyle dedi: "Ey kavmim! Benim kabilem sizce Allah'tan daha itibarlı mı ki, O'na sırt çevirdiniz. Şüphesiz Rabbim sizin yaptıklarınızı kuşatmıştır." (Hud, 11/92) Ayette, kabile bağımlı ilahi bağdan üstün görenler kınanmıştır (Razî, 2009: 41; Bursevî, 2001: 234; Sâbûnî, 2001: 26). Müminleri din kardeşi ilan eden İslam dini, karşı taraftakileri de inkârcılıkta kardeş ilan etmiştir. “İnkâr edenler de birbirlerinin velileridir. Eğer siz bunların gereğini yapmazsanız yeryüzünde bir karışıklık ve büyük bir bozulma olur.” (Enfal, 8/73). Ayette beyan edildiği gibi mümin kişi, müminlerle tam dostluk kurmaz ve akrabası dahi olsa kâfirlerle bağımlı ciddi bir şekilde koparmazsa bu durum onu fitneye ve dalaletle götürür (İbnu'l-Cevzi, 228).

Kardeşliğin, gayri ihtiyari bir kalıtsallıktan ileri gelen soy kütüğüyle değil iradi bir tercih olan inanç ile oluştuğunu ortaya koyan Kur'an; aslında kişinin tasarrufunda bulunmayan soyağacının, ilişkilerin odak noktası olamayacağını bildirmiştir. Böylece milliyetçiliğin temel taşlarından birisinin daha hükümsüz olduğunu ortaya koymuştur.

2.3.3. Sorumluluğun Kişisel Olması

İrçılığın besleyen önemli faktörlerden birisi, kabile bireylerinin birbirlerinin yaptıklarından sorumlu tutulmasıdır. Buna göre fertler, müteselsilen birbirlerinin yaptıklarından sorumludur. Herkes, üst kimlik olan aşiretin kan bağı merkezli hukukuna riayet etmek zorundadır. İslam dini, bu yaklaşımı temelden reddetmektedir. Hiçbir günahkâr başka bir günahkârın yükünü yüklenmez. Günah yükü ağır olan kimse, (bir başkasını), günahını yüklenmeye çağırırsa ondan hiçbir şey yüklenilmez, çağırıldığı kimse yakını da olsa (Fatır, 35/18). Cahiliye âdetinin aksine İslam'da kimse kimsenin sorumluluğunu üstlenmez; kimse başkasının cezasını çekmez (Zemahşerî, 2009: 588; Nesefî, 2011: 83; Ebu Hayyan, 2010: 293; Şirbinî, 2004: 395; Sâbûnî, 2001: 524).

İslam'ın suçu şahsileştirmesi, aşiret bireylerini birbirlerinin hatalarını üstlenmeye mecbur bırakan haksızlıkta dayanışma paradigmasını yok etmektedir. Zira her bireyin kendi yaptıklarından sorumlu olması, kabilenin manevi şahsının sorumluluğunu ortadan kaldırmak suretiyle aslında kabileciliği ortadan kaldırmaktadır.

2.3.4. Başka Kavimlerin Hor Görülmemesi

İslam dini, milliyetçiliğin en önemli ayağı olan başkasını küçümsemeyi yasaklamıştır. Ey iman edenler! Bir topluluk bir değerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler (Hucurât, 49/11). Bu ayet; zenci bir köle olan Bilal (r.a.), Fars diyarından gelip Müslüman olan Selman (r.a.), Dicle nehri kenarındaki ailesinden koparılıp esir olarak Müslüman diyarına getirilen Suheyb (r.a.) ve yoksul Ammar (r.a.) gibi sahabeleri küçümseyenler hakkında nazil olmuştur (Kurtubî, 2010: 194; Kurtubî, 2006: 386-387; Alusî, 2010: 369; İbn Aşur, t.y.: 246). Ayette ifade edildiği gibi bir insanı; gelir düzeyinden tutun yaşam standartlarına kadar, ırkıdan tutun rengine kadar herhangi bir özelliğinden dolayı küçümsemek haramdır (Kasimî, 2003: 530).

Hiyerarşik toplumsal yapıyı reddedip yerine tarağın dişleri gibi eşit (Aclunî, 1988: 326) bir yapı inşa etmek amacıyla olan İslam dini, milliyetçiliğin en kritik özelliği olan ötekileştirme ve kendi dışındakilerini horlama anlayışını reddetmekte, bu anlayışın beslendiği “doğuştan gelen üstünlük” iddiasını çürütmektedir.

2.3.5. Farklılığa Vurgu Yapılması

Milliyetçiliğin önemseddiği ve uğruna mücadele ettiği iki önemli unsurdan birisi köken diğeri dildir. Kur'an'da insanın kökenine vurgu yapıldıktan sonra farklılıkların gayesi izah edilmiş ve üstünlüğün kanda değil takvada olduğu ortaya konulmuştur. Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır (Hucurat, 49/13). Bu ayet; Mekke'nin fethi esnasında Hz. Muhammed'in, siyah bir köle olan Hz. Bilal'ı (r.a.) Kâbe'nin damına çıkartıp ezan okutmasını, “kendi ırkını diğerlerinden üstün görme” anlayışını benimsedikleri için kınayanlar hakkında nazil olmuştur. Nitekim kendilerini herkesten üstün gören kimi kabile mensupları bu durumu korkunç olarak nitelemişlerdir (Taberî, t.y.: 410). Ayette, evvela insanın aslına vurgu yapılarak nesep, ırk vs. ile böbürlenmenin yanlışlığı ortaya konmuş; bir ırkın veya ırk mensubunun başka bir ırkı veya ırk mensubunu kötülemesinin yasak olduğu belirtilmiştir (Mezherî, 2007: 403; Merağî, 1985: 142-143; Havva, 1990: 39; Sâbûnî, 2001: 219; Ateş, 1989: 533; Aytepe, 2016: 2365). Zira insanlar Hz. Âdem ile Havva'dan olmaları hasebiyle eşittir. Dolayısıyla kibir yapmaya ve üstünlük taslamaya yer yoktur (Maturidî, 2005: 76; Zemahşerî, 2009: 264; İbn Atiyye, 2007: 512; İbn Kesir, 2008: 332; Bursevî, 2001: 107-108; Kasimî, 2003: 538). Ayetin başında sadece müminlere değil de insana hitap edilmesi insanların doğuştan eşit olduklarına işaret ettir (İbn Aşur, t.y.: 258).

Milletleri birbirinden ayıran ve farklılıklarını oluşturan unsur konusunda birçok tartışma vardır. Kader birliği, ülkü birliği, toprak birliği, dil birliği vs.... Fakat dil unsurunun milleti oluşturan en önemli faktör olduğu konusunda neredeyse görüş birliği vardır. Kültür, din, dünya görüşü vs. birden fazla milletin ortak özelliği olabiliyorken dil; milletlerin ayırıcı özelliğidir.

İslam dini; farklı renk, soy ve kültürlerine rağmen milletlerin birbirinden üstünlüğünün olmadığını ortaya koyduğu gibi farklılıklarına rağmen dillerin de birbirinden üstünlüğünün olmadığını ortaya koymuştur. Allah, Adem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara, 2/31) Bazı müfessirlere göre Allah'ın Hz. Adem'e (a.s.) öğrettiği şey farklı dillerdir. Bu görüşte olanlara göre bütün dillerin kaynağı Allah'tır (Razî, 2009: 161; Şirbinî, 2004: 55; Alusî, 2010: 98; Aydın, 2011: 97-98). Dolayısıyla diller arasında hiyerarşik bir ilişki olmayıp eşitlik ilişkisi vardır. Bir dilin diğerine üstünlüğü yoktur. Başka bir ayette tarih boyunca gönderilen her peygamberin kendi kavminin diliyle (Taberî, t.y.: 216; Şirbinî, 2004: 190; Ebu Zehra, t.y.: 3975) gönderildiği ifade edilmektedir. Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın (İbrahim, 14/4). Bu da gösteriyor ki Allah; herhangi bir kavme başka bir dili dayatmamış, anasından öğrendiği, içtimai ve ilmî hayat içerisinde geliştirdiği diliyle ona hitap etmiştir.

Başka bir ayette ise evrendeki bir sürü kozmik farklılıkla birlikte dillerin farklı oluşu Allah'ın kudretinin alametlerinden sayılmıştır. Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor (Zümer, 39/21). Sizin için yeryüzünde çeşitli renk ve biçimlerle yarattığı şeyleri de sizin hizmetinize verdi. Öğüt alan bir toplum için bunda ibretler vardır (Nahl, 16/13). İnsanlardan, (yeryüzünde) hareket eden (diğer) canlılardan ve hayvanlardan yine böyle çeşitli renklerde olanlar vardır (Fâtür, 35/28). Göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olması da onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir (Rûm, 30/22). Yukarıda verilen ayetlerde kâinattaki birçok kevnî olayı, çeşitliliği ve farklılığı kudretinin nişanesi olarak kullarına gösteren Allah; farklı dilleri de kudretinin alametlerinden saymıştır. Ayette geçen “diller”; hem farklı ırkların farklı dilleri manasında, hem de aynı dilin farklı kullanma şekilleri, ses ve renk tonları manasındadır. Ayette söz konusu yapılan farklılık, kişileri ve milletleri birbirinden ayıran ve her birine Arap, Tatar, Fransız, Rum, Berber, Acem, Kürt vs. gibi farklı kimlik sağlayan unsurdur (Şirbinî, 2004: 218; İbn Kesir, 2008: 629; Mezherî, 2007: 434; Şimşek, 2012: 120-251).

Kur'an'ın, beşeri ve sosyolojik çeşitliliği evrendeki kozmik çeşitlilik gibi Allah'ın kudretinin alametlerinden sayması iki açıdan önemlidir. Birincisi, farklılığın kaynağı ilahi kudret olduğu için bunu olduğu gibi kabul etmek ve eşit olduğuna kanaat getirmek lazımdır. Zira Allah, farklı dillere meşruiyet vermiştir. İkincisi, doğadaki çeşitliliğin her bir ayrıntısının bildiğimiz ve bilmediğimiz faydaları olduğu gibi beşeri ve sosyolojik farklılıkların da elbette faydaları vardır. Tabiatı, bütün farklılıklarıyla muhafaza etmek kâinatın geleceği için gerekli olduğu gibi beşeri farklılıkları korumak da insanlığın geleceği için gereklidir.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kavim, ırk, nesep, akraba ve aile konularında hüküm beyan eden ayetlerden anlaşılacağı gibi akrabalık kurumu ve hukuku Kur'an'da geniş bir yelpazede ele alınmış ve çağımızın önemli sorunlarından olan milliyetçilik konusunda Kur'anî bir duruş belirlemek için yeterince perspektif ortaya konulmuştur.

- (i) İslam dini; insanları kamlara bölen, kabileler veya milletler arasında ırk temelli savaşımlara neden olan milliyetçilik duygusunu “cahiliye asabiyeti” olarak isimlendirmiştir. Böylece milliyetçiliğin İslam dışı bir akım olduğunu ortaya koymuştur.
- (ii) İslam dini; milliyetçiliği ortadan kaldırmak için ıslah edici yöntemler kullanmıştır. Kur'an; nüzul döneminde son derece etkili olan “nesep bağı her bağdan üstün tutmak ve bazı soyların asaletine inanmak” anlayışını kaldırırken bunun yerine sıla-i rahim ve maruf çerçevede akrabaya iyilik yapmayı dinî ve ahlaki kriter olarak belirlemiştir. (Apak, 2004: 83)
- (iii) Kur'an; soy ağacının ve nesebin doğru tespit edilmesine önem atfetmektedir. Zira İslam dini; miras, nafaka vb. medeni bazı hakları aile bağlarını dikkate alarak şekillendirmiştir.

- (iv) Kur'an, sosyal dokuyu örerken aile mefhumunu önemsemiş, aile birimini toplumun en küçük temel taşı olarak görmüş, aile bireyleri arasında maddi ve manevi dayanışmayı farz kılmıştır.
- (v) Kur'an, kamu hukukunu ilgilendirmeyip özel olarak kişinin görece yakınlarını ilgilendiren meselelerde aile bireyelerine hususi bazı ayrıcalıklar vermiştir.
- (vi) Kur'an, ilkel bir eğilim olan akrabayı üstün görme meselesinde insanı frenleyen ilkeler ortaya koymuştur.
- (vii) Kur'an, milliyetçiliğin beslendiği ana kaynak olan üstün ırk anlayışını; soydan gelen ve irs yoluyla kazanılan ayrıcalıklı haklara sahip olma düşüncesini temelden reddetmiştir.
- (viii) Kur'an, insanların tek bir anne ve babadan çoğaldığını ifade etmek suretiyle insanların köken itibarıyla eşit olduğunu ortaya koymuştur.
- (ix) Kur'an, kevnî çeşitlilikten örnekler vererek beşeri farklılıkların olağan ve gerekli olduğunu, bunu değiştirmeye çalışmanın haram ve sakıncalı olduğunu belirtmiştir.
- (x) Kur'an, insanlığın kadim sorunlarından olan ve günümüzde toplumlararası büyük savaşlara neden olan milliyetçiliği ve milliyetçiliğin beslendiği teorik dayanak olan, toplumlar arasındaki hiyerarşik ilişki biçimini reddetmiş; bütün insanları yaratılıştan eşit gördüğü gibi hukukta da eşit görmüştür.
- (xi) Kur'an; üstünlüğü, doğuştan kazanılan hasbi bir kavram olarak değil icraatla elde edilen kesbi bir olgu olarak kabul etmiştir.
- (xii) Kur'an, "ezen ve ezilen millet" gerçekliğini ortadan kaldırmak için ötekileştirmeyi yasaklamıştır.
- (xiii) Kur'an, farklı dil ve renkleri ilahi teminat altına almıştır.
- (xiv) Hz. Muhammed, Kur'an'ın uyarılarını dikkate alarak sahabeyi ırka göre değil takvaya göre değerlendirmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, M., & Demir, Ö. (2005). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.
- Aclunî, İ. (1988). *Keşfu'l-Hafa ve Muzilu'l-İlbas*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Akalın, Ş. H. vd., (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Alusî, E. (2010). *Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- Apak, A. (2004). *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*. Bursa: Düşünce Kitabevi.
- Armağan, M. vd., (1990). *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale.
- Aslan, R. (2014). *İhvân-ı Safâ Risâlelerindeki Hadis Rivâyetlerinin Hadîs Metodolojisi Açısından Değerlendirilmesi*, Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Ateş, S. (t.y.). *Kur'ân Ansiklopedisi*. İstanbul: Kuba Yayınları.

- Ateş, S. (1989). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Aydın, İ. (2011.). Kur'an Perspektifinden Dillerin Kökeni Meselesi. Samsun: *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11 (3), 95-115.
- Aytepe, M. (2016). Aliya Düşüncesinde Üçüncü Yolun İmkânı Olarak İslâm: *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), 2360-2367.
- Bingöl, A. (2016). Neshin Gerçekleşmesinde Etkili Olan Faktörler. Diyarbakır: *e-Şarkiyat*, 8 (2), 565-583.
- Bingöl, A. (2015). *Kur'an'da Eleştiri Mahiyeti ve Muhatapları*. Doktora Tezi. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Boztemur, R. (2006). Tarihsel Açıdan Millet ve Milliyetçilik: Ulus-Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi. Ankara: *Doğu Batı Dergisi*, 9 (38), 161-179.
- Buhari, M. (1980). *el-Camiu's-Sahih*, Kahire: el-Matbaatu's-Selefiyye.
- Bursevî, İ. H. (2001). *Ruhu'l-Beyan*. Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Cevherî, E. (1999). *es-Sıhah*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Çağrıncı, M. (1991). Asabiyet. *DİA*, (3, 453-455), İstanbul: TDV Yayınları.
- Derveze, İ. (2012). *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed*. (çev. Mehmet Yolcu). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Dursun, D. (1990). Editör: Armağan, M. vd., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*. İstanbul: Risale.
- Ebu Hayyan, E. (2010). *Tefsiru'l-Bahri'l-Muhit*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Ebu Zehra, M. (t.y.). *Zehretu't-Tefasir*. Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabi.
- Ebu's-Suud, (2010). M. *İrşadu'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Muessetu't-Tarihi'l-Arabi.
- Ercüment, A. (2012). *Cumhuriyet Türkiye'sinin Kuruluş Sürecinde Ulus-Devlet – Din İlişkileri (1920-1937)*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Eren, Ş. (2013). Irk Realitesi ve Kardeşlik Felsefesi (İslamî Ölçüler Çerçevesinde). Bingöl: *Kimlik, Kültür ve Değişim Sürecinde Osmanlı'dan Günümüze Kürtler Uluslararası Sempozyumu*. 264-282.
- Fayda, M. (1993). Cahiliyye. *DİA*, (7, 17-19), İstanbul: TDV Yayınları.
- Ferahidî, H. (2003). *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Gönenç, İ. (2012). Irk, Etnisite ve Din. *Din Sosyolojisi El Kitabı*. (Editör: Niyazi Akyüz-İhsan Çapcıoğlu), 743-761. Ankara: Grafiker.
- Haddad, E. (2001). *Keşfu't-Tenzil fî Tahkiki'l-Mebahisi ve't-Te'vil*. Beyrut: Daru'l-Medari'l-İslamî.

- Hatipoğlu, M. S. (1988). Fakihlerimizin Irk Anlayışı Üzerine (Bir Tenkid Denemesi). Ankara: *İslâmî Araştırmalar*, 2 (8), 5-16.
- Havva, S. (1990). *el-Esas fi't-Tefsir*. (çev. M. Beşir Eryarsoy). İstanbul: Şamil Yayınevi.
- İbn Aşur, M. T. (t.y.). *et-Tahrir ve't-Tenvir*. Tunus: Daru Suhnun.
- İbn Atiyye, E. (2007). *el- Muharreru'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*. Duha: Daru'l-Fikri'l-Arabi.
- İbn Hişam, (2009). E. *es-Siretu'n-Nebevîyye*. Beyrut: Daru'l-Mairfe.
- İbn Kesir, E. (2008). *Tefsiru İbn Kesir (Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim)*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- İbn Manzur, E. (2011). *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Daru Sadr.
- İbnu'l-Cevzi, E. (2010). *Zadu'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*. Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- İsfahanî, E. (t.y.). *el-Mufredat fi Ğaribi'l-Kur'an*. Mektebetu Nezar.
- Karaman, F. vd., (2006). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları.
- Kasimî, M. C. (2003). *Mehasinu't-Te'vil*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Koçyiğit, T. (2015). Asabiyetten Uhuvvete. İzmir: *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (41), 19-41.
- Kurtubî, E. (2006). *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale.
- Kurtubî, E. (2010). *el-İstiab fi Marifeti'l-Ashab*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Kutub, S. (2008) *Fi Zilali'l-Kur'an*. Kahire: Daru's-Şuruk.
- Maturidî, E. (2005). *Te'vilatu'l-Kur'an*. İstanbul: Mizan Yayınevi.
- Merağî, A. M. (1985). *Tefsiru Merağî*. Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Mevdudî, E. (1997). *Tefhimu'l-Kur'an*. (çev. Muhammed Han Kayani vd.). İstanbul: İnsan Yayınevi.
- Mezherî, M. S. (2007). *et-Tefsiru'l-Mezherî*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nakavi, K. S. (2005). *İslam ve Milliyetçilik*. (çev. Kasım Seyyidoğlu). İstanbul: Çıra Yayınları.
- Nesefî, E. (2011). *Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil*. Dımaşk: Daru İbn Kesir.
- Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Bağlamında Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Özcan, A. (2005). Milliyetçilik. *DİA*, (30, 84-87). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkırımlı, U. (2001). *Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Razî, E. (2009). *et-Tefsiru'l-Kebir*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- Rıda, M. (1985). *Muhammed Resulullah*. Lübnan: Daru'l-Baz.
- Rıza, R. ve Abduh, M. (2005). *Tefsiru'l-Menar*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Sabri, M. (1969). İslâm ve Milliyetçilik. İstanbul: *İslam Medeniyeti*, 2 (21), 44-47.
- Sâbûnî, M. A. (2001). *Safvetu't-Tefasir*. Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Salebî, E. (2004). *el-Keşşaf ve'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Salmazem, M. (2015). Kur'an Perspektifinde Barış. Muş: *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 149-169.
- Selçuk, S.S. (2012). Dünden Bugüne Milliyetçilik: Küresel Dünyada Yükselen Sesler. Eskişehir: *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (3), 117-136.
- Sıddıki, K. (1998). *Modern Ulus-Devlet ve Ötesi*. (çev. Halim Sırçancı ve Murat Yörükoğlu). İstanbul: Ekin.
- Sıddik Hasan Han, E. (1999). *Fethu'l-Beyan fi Makasidi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şankitî, M. E. (2006). *Edvau'l-Beyan fi İdahi'l-Kur'ani bi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şentürk, R., & Canatan, K. (1999). Irkçılık. *DİA*, (19, 124-131). İstanbul: TDV Yayınları.
- Şen, H. (2011). Tük İslâmcıların Milliyetçilik Algıları. Muğla: *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (26), 1-18.
- Şirbinî, Ş. (2004). *es-Siracu'l-Munir fi'l-İnani ala Marifeti Ba'di Maani Kelami Rebbina'l-Hekimi'l-Habir*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Şimşek, S. (2012). *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Taberî, E. (t.y.). *Câmiu'l-Beyan an Te'vili Âyil Kur'an*. Beyrut: Daru'l-İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Yazır, E. M. H. (2009). *Hak Dini Kur'an Dili*. Ankara: Akçağ Basım.
- Zemahşerî, M. (2009). *el-Keşşaf an Hakaiki Ğavamidi't-Tenzil ve Uyunui'l-Akavili fi Vucuhi't-Te'vil*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Zuhaylî, V. (1989). *el-Fıkhü'l- İslamî ve Edilletuhu*. Dımaşk: Daru'l-Fikr.